Praksis 55 | Sayfa: *99-108*

Kapitalizmin Krizleri Üzerine Gözlemler

Galip L. Yalman*

Öz

Kapitalist toplumlar, 2008 küresel finansal krizden bu yana geçen zaman diliminde karşı karşıya kaldıkları ekonomik, toplumsal ve insani krizlerle baş etmeye çalışırken bir dizi travmatik değişim geçirmişlerdir. Bu uzun kriz dönemi bağlamında ortaya çıkan siyasal ve toplumsal gelişmeleri irdelemek amacıyla, çeşitli kuramsal yanıt arayışları da gündeme gelmiştir. Finansallaşma gibi kavramların aynı zamanda dönemleme aracı olarak da kullanılmasından ötürü, bunların geçmiş ve süregelen dönemlerin karşılaştırılması açısından sorgulanması önem kazanmaktadır. Bu gibi kavramsal kategorilerin üzerinden yapılan kuramsal tartışmalar pandemi sürecinin belirlediği toplumsal yeniden üretim krizinde daha da belirleyici hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: *kriz yönetimi, neoliberal hegemonya, borçlanma, finansallaşma, toplumsal yeniden üretim.*

Observations on the Crises of Capitalism

Abstract

During the last decade since 2008 global financial crisis capitalist societies have experienced a series of traumatic changes as they have struggled to cope with the repercussions of economic, social and humanitarian crises that have engulfed them. This has, in turn, stirred a series of theoretical responses to come to terms with the political and social outcomes which ensued in the context of the protracted period of crises. As the conceptual categories such as financialization tend to function as tools of periodization, there arises the need to problematize them so as to compare the past and current periods. Theoretical debates on such conceptual categories gain saliency in the wake of Covid-19 pandemic that instigated the current crisis of social reproduction.

Keywords: *crisis management, neoliberal hegemony, debt, financialisation, social reproduction.*

* Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü. E-posta: yalman@metu.edu.tr
Bu makale davetli bir yazıdır. Hakem sürecine girmemiştir.
ORCID No: 0000-0002-6144-5666

İki yüzyılı aşkın tarihinde, kapitalist sistemin çarpıcı bir özelliği, krizlerin, o güne kadar karşılaşılan sorunları aşmak için bir fırsat olarak değerlendirilerek sistemin yeniden yapılandırılmasını sağlayan bir işlev görmesidir. Latin Amerika'dan Doğu Asya'ya son elli yılın deneyimlerinin gösterdiği gibi, kapitalist üretim ilişkilerinin ve uluslararası finans piyasalarına bağımlılığın belirleyici olduğu ulus devletlerde, krizler hem devletlerin hem de sermayenin yeniden yapılandırılmasını sağlayan kritik bir rol oynamaktadır. Bu açıdan, krizleri düzenli işleyen bir sistemi aksatan ve/veya işlevsiz kılan bir kesinti anı olarak görmek yanıltıcı olacaktır.

Buna karşın, kriz anlarının, kapitalizmin bir sistem olarak temelden bir eleştirisini gündeme getirerek, kapitalist mantığın – yaratılan değerlere el koyma biçimlerinin – yaşam üzerindeki boyunduruğunu kıracak bir toplumsal/sistemsel dönüşüme olan gereksinimi ortaya çıkaracak dönemeçler olarak görülmesi gerektiği de sıklıkla vurgulanan bir bakış açısıdır (bkz. McNally 2009). Dolayısıyla, kapitalizmin geleceğini güvence altına alma ve kapitalizmi dönüştürme gibi birbirine zıt amaçları benimseyen yaklaşımları içermekle birlikte, krizlerin kaçırılmaması gereken bir fırsat olduğu, değişik bağlam ve ifadelerle dile getirilmektedir.[1] Nitekim, Antonio Gramsci'nin kriz tanımının[2], çok farklı siyasal konumlara sahip kişiler tarafından pandemi öncesinde ve sırasında sıklıkla kullanılır olması da bu açıdan dikkat çekicidir.[3] Bu bağlamda, kapitalizmin çöküş halinde olduğuna ilişkin değerlendirmeler yaygınlaşırken, 'yeni'nin ne olması gerektiğine ilişkin farklı öngörü ve beklentiler, krize ilişkin çözüm önerilerinin de belirleyicisi olmaktadır. Örneğin, David Harvey teknolojinin emek süreçlerini dönüştürücü rolünün altını çizerken, sermayenin hakimiyetine son verecek, Karl Marx'ın vurguladığı anlamda bir özgürleşmenin yaşanacağı bir toplumsal düzenin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin fikirlerin olgunlaştırılması için pandemi döneminin bir fırsat olduğunu ileri sürmektedir (Harvey, 2020). Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan liberal uluslararası ekonomik düzenin, son otuz yılda yaşanan kritik değişimler sonucunda büyük ölçüde erozyona uğraması karşısında, ekolojik kriz ve pandemi ile mücadele için, küresel düzeyde önem kazandığı ileri sürülen 'kamu malları'nı olanaklı kılacak bir küresel siyasal-iktisadi düzenin yeniden kurgulanması da bir başka 'yeni' arayışı ya da tasavvuru olarak karşımıza çıkmaktadır (krş. Rodrik & Walt, 2020).

Kapitalizmin sürekli kriz içinde bulunan bir sistem olarak algılanması doğru olmamakla birlikte, krizlere yol açan çelişkilerin sisteme içkin olduğunun ön ka-

---

1 Örneğin Milton Friedman'a göre gerçek bir değişim için kriz ya da kriz olduğuna ilişkin bir algı gereklidir (bkz. Klein, 2007:6). Ayrıca neoliberal dönüşümün eleştirel bir değerlendirmesini yapan bir çalışmanın başlığı da yine kriz-fırsat ilişkisini vurgulamaktadır, (bkz. Mirowski, 2013).

2 'Kriz, eskinin can çekiştiği, ancak yeninin henüz doğmadığı, türlü çeşitli marazi belirtilerin ortaya çıktığı bir ara dönemdir.' (Gramsci, 1971: 276, çeviri bizim) Cümlenin orijinali şöyle: 'The crisis consists precisely of the fact that the inherited is dying – and the new cannot be born; in this interregnum a great variety of morbid symptoms appear.'

3 2008 sonrasında giderek yükselen aşırı sağ hareket ve partileri 'marazi belirtiler' olarak tanımlayan bir çalışma için (bkz. Aschar, 2018). Buna karşın, pandemi döneminden ilginç bir örnek verelim: Boris Johnson hükümetinin önemli isimlerinden, Brexit taraftarlığı ile bilinen Michael Gove, kapitalist sistemin reforma gereksinimi olduğunu vurgulamak için, 2008 krizinden bu yana 'marazi belirtilerin' artmakta olduğunu belirterek Gramsci'ye gönderme yapmaktaydı (bkz. Gove, 2020).

bulü gibi okunabilecek, farklı krizlerle baş etme, diğer bir deyişle, kriz yönetme ve kriz önleme stratejilerinin sık sık gündeme getirildiği de bir gerçektir. Önemli olan süreç içinde, farklı zaman dilimlerinde ve farklı ölçeklerde yaşanan krizlerin yol açtığı yapısal dönüşümlerin, kapitalist toplumlardaki mücadele eksenlerini nasıl etkilediğini ve biçimlendirdiğini ortaya koyabilmektir. Bu aynı zamanda, ülke ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki konumu ve bütünleşme biçimindeki değişim ve dönüşümlerin kavranabilmesi için de üzerinde durulması gerekli bir husustur.

Birbirleri ile yakından ilişkili olmakla birlikte, ekonomik krizler ile siyasal krizleri birbirlerinden ayrıştırarak irdelemek gerekir. Ekonomik krizlerin mutlaka siyasal bir krize yol açacağını düşünmek için bir neden yoktur. Ekonomik bir krizin siyasal bir krize dönüşmesi ya da toplumsal bütünlüğün temel niteliklerini sarsan boyutlara ulaşması durumunda, devlet krizi ve/veya hegemonya krizi gibi kavramlar, yaşanan dönüşümlerin anlaşılması açısından önem kazanmaktadır.

2008 Küresel Finansal Krizinden 2020 Korona Krizine

'benim oğlum bina okur, döner döner yine okur'

2007-2008'de yaşanan küresel ölçekteki finansal krize kadar, kapitalist sistemin merkez ülkelerinden başlayıp sistemin bütününü etkileyen ekonomik krizler, devletin ekonomiyle olan ilişkisinin yeniden teorik olarak tanımlanmasını içeren, deyim yerindeyse paradigma değişikliklerini beraberinde getiriyordu. 1930'lar ya da 1970'lerdeki sistemsel krizlerin yol açtığı değişim süreçlerinin böyle bir özelliği vardı. Ancak 2008 krizinin bu açıdan önemli bir farkı var, bu anlamda bir paradigma değişikliği söz konusu olmadı bugüne kadar, en azından pandemiye kadar. 2008 krizinden sonraki ilk iki yılda teorik bağlamda belirli bir sorgulama yapılmış olsa da kriz, 2008 öncesi kriz yönetme ve kriz önleme stratejileri ile aşılmaya çalışıldı. Bu nedenle, ilgili yazında, krizin niteliği üzerine yapılan tartışmalarda, bu krizin neoliberalizmin krizi olmadığı şeklinde yorumlar yapıldı (bkz. Saad-Filho, 2010a; Yalman, 2016). Buna karşın, 2008 krizinden sonra uluslararası finansal piyasaların işleyişinde giderek artan şekilde, bir dizi tutarsız ve insicamı bozar görünen değişimler gözlemlenmesine bağlı olarak, Gramsciyen anlamda bir 'ara dönem' tanımlanması yapılmaktaydı. Bu açıdan bakılınca, kurumsalcı siyasal iktisat yaklaşımını benimseyenlere göre, neoliberal finansallaşma paradigmasına bir alternatifin henüz ortaya çıkmamasına karşın, epistemik cemaatte oluşan çatlaklar, evrimsel bir biçimde oluşturulabilecek bir 'yeni' düzenleme için fırsatlar yaratabilirdi (krş. Grabel, 2017; Rodrik, 2017).

Kısaca hatırlatmak gerekirse, 1980'lerden 2008'e kadar devletler, çeşitli havuçsopa yöntemleri, yani IMF ve Dünya Bankası güdümlü yapısal uyum paketleri vb. ile yeniden yapılandırılmaya çalışılmaktaydı. Burada amaç, devletlerin ekonominin gerektirdiği reformları yapacak konuma gelebilmelerini sağlamaktı. Bu bir bakıma devletin siyasetten arındırılması şeklinde de ifade edilmekteydi. Böylelikle, ulus devlet, hatta Avrupa Birliği düzeyinde, ilgili kurumların uluslararası finans piyasalarının belirlediği kurallara göre hareket etmesini güvence altına almak için,

bizdeki enerji piyasası, tütün piyasası üst kurulları gibi 'bağımsız' sıfatı ile tanımlanan yeni kurumlar oluşturulmaktaydı. Daha önemlisi, Merkez Bankası gibi bir kamu kurumuna, siyasal iktidardan özerk bir yasal statü atfedilerek, bu kurumun 'bağımsızlığı' piyasa kurallarına uygun davranması için bir olmazsa olmaz olarak öne sürülmekteydi.

1990'lı yıllardan itibaren sermaye hareketlerinin üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılması ile ekonomilerin kırılganlıklarının artabileceği kabul edilmekle birlikte, olası ya da yaşanan krizlerin neoliberal kriz önleme ve yönetme stratejilerine sadık kalınarak aşılabileceği, başka bir alternatifin olmadığı vurgulanmakta, en azından bir daha ki krize kadar, sistemin temel parametrelerinin korunarak devam etmesi hedeflenmekteydi. IMF'nin sermaye hareketlerinin üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılmasının üye ülkeler için bir yasal zorunluluk olması için 1990'lı yıllar boyunca bastırdığını, bunda başarılı olmamasına rağmen sermaye hareketlerinin liberalizasyonun uygulamada giderek yaygınlaştığını hatırlatmakta da yarar var.

Şunu da ayrıca vurgulamak gerekir ki, bu politikaların uygulandığı ülkelerin halklarına verilmek istenen mesaj, eleştirenlerin neoliberal olarak betimlediği söz konusu uygulamaların bir istikrarsızlık nedeni olmadığıdır. Böylece, istikrarsızlığın ülkelerin uyguladıkları yanlış politikalardan ya da yeterli kurumsal düzenlemeleri yapmamalarından kaynaklandığı ileri sürülmekteydi. Devletin kendisinin reformdan geçirilmesi söyleminin giderek yaygınlaşması ile piyasayı kısıtlayan müdahalelerde bulunan bir devlet yerine, piyasa ekonomisinin daha etkin sonuçlar vermesini sağlayıcı müdahaleler yapacak bir devlet imgesi egemen kılınmak istenmekteydi. Eurozone bölgesinde başta Yunanistan olmak üzere borçlu ülkelere Troyka (AB Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası, IMF) tarafından empoze edilen politikalar bunun somut örneklerini oluşturdu.[4] Bu süreçte, rıza-zor dengesi ikincisi lehine bozulmakla birlikte, neoliberal hegemonya büyük ölçüde varlığını korudu. Bir bakıma, Bağımsız Sosyal Bilimcilerin ülkemizde 1998-2008 dönemini değerlendirirken yaptıkları saptama (BSB 2007), 2008 sonrasında çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik–siyasal kriz sarmalı için de geçerli gözükmektedir: 'farklı hükümetler, tek siyaset'.

2008 krizinden bu yana geçen sürenin en belirgin ve dünya ekonomisindeki gelişmeleri izleyenleri tedirgin eden yanlarından biri, gerçekleştirilebildiği ölçüde ekonomik büyümenin borca dayalı bir nitelikte olmasıdır. Gerek gelişmiş kapitalist ekonomiler gerekse Küresel Güney olarak tanımlanmaya başlanan bağımlı çevre ülkeleri açısından bu, ortak bir özellik olarak belirmektedir. Pandemiye kadarki süreçte, küresel ölçekte yeni bir finansal kriz olasılığından söz edilirken, bir ara finans piyasalarının gözdesi olan 'yükselen piyasa ekonomileri', 'kırılgan', yani olası bir krizden en fazla etkilenecek, ekonomiler olarak görülmekteydi. Krizlerin olmadan önlenmesi ve ülkelerin uluslararası finans piyasalarından borçlanabilme

4 Eurozone krizinin ceremesini en ağır biçimde çeken Yunanistan'a 2010-2015 döneminde Troyka tarafından dayatılan neoliberal kriz yönetme stratejisinin kapsamlı ve eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Varoufakis, 2017.

olanaklarının daralmaması için dış borçların sürdürülebilirliği önem kazanırken, kırılganlıkların saptanarak önceden giderilmeleri için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamada, IMF de kendine yeni bir rol biçmekteydi. Dış borçların sürdürülebilirliği, finansal istikrar açısından kritik bir mesele olarak görülünce, uluslararası finans piyasaların belirleyici olduğu stratejik tercihler doğrultusunda hem sermaye kesiminin hem de devletin yeniden yapılandırılması önem kazanmakta, IMF'nin kriz önleme ve kriz yönetme stratejileri bu açıdan da işlevsel olmaktaydı.

Ancak, uluslararası finans piyasalarında hiçbir denetime tabi olmayan banka dışı kurumların – yaygın kullanımıyla, 'gölge bankacılığın' – sermaye hareketlerini yönlendirmekte giderek önem kazanmalarının yanısıra, gelir dağılımında belirginleşen uçurumlar karşısında, eski IMF Başkanı Christine Lagarde bile, kısa vadede aşırı kazanç hedefleyen, açgözlü finansal aktörlerden şikâyet eder duruma gelmişti (2018). Finansal piyasaların işleyiş biçimi, bir dönem ithal ikameci sanayileşme stratejisini kör topal uygulayan ülkelere yönelik olarak yapılan eleştirileri çağrıştıran bir biçimde eleştirilmekte, siyasal iktidarları etkisi altına alan finansal sermaye temsilcilerinin, serbest piyasa retoriğini kullanarak sürdürdükleri rant elde etme yarışının finansal krizlere yol açtığı ileri sürülmekteydi.[5] Bu bağlamda, 2008 krizinden sonra kapitalizmin geleceği üzerine kısa süren tartışma döneminde yapılan ilginç bir saptamayı hatırlatmakta yarar var: Bu tartışmanın yapıldığı yayın organlarından biri olan Financial Times gazetesinde bir yorumcu, finansallaşma denen cini yeniden şişeye sokabilmek için bir 'pandemi'ye ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi (Authers, 2009). Bu hem örtük biçimde 2008 krizine yol açan temel nedenin finansallaşma olduğuna, hem de uluslararası finans piyasalarının işleyişindeki aksaklıkların giderilmesi için yeni düzenlemelere gereksinim duyulmasına rağmen buna karşı olan güçlü odaklar bulunduğuna ilişkin bir itiraf olarak okunabilirdi. Nitekim, Amerikan ekonomisinin 2008 krizini aşmasında kritik görev ve sorumluluk yüklenmiş üç iktisatçının ortak bir çalışmalarında yaptıkları önemli değerlendirmeler, iktidar bloku içinde yaşanan güç mücadelelerinin kriz yönetiminin çerçevesini nasıl belirlediği konusunda bir fikir vermektedir (bkz. Bernanke vd., 2019). Pandemiye kadarki süreçte, dünya ekonomisinin resesyona girmesine yönelik tahminler yapılırken de, krize müdahale için gerekli araçların yetersiz olduğu vurgulanmaktaydı (Roubini, 2019). Özetle, kapitalist sistemin genel çıkarlarını uzun vadede koruyacak düzenlemelerin, neoliberal finansallaşma paradigmasına bağlı kalınarak gerçekleştirilemeyeceği şeklinde bir algı, kapitalist sistemin savunucusu olarak betimlenebilecek çevrelerde de belirmeye başlamıştı. Neoliberal hegemonyanın kırıldığını söylemek için erken olsa da eleştirel siyasal iktisat perspektifinden meseleye yaklaşanların, sürdürülmesinin giderek zorlaştığını belirtmek için 'kriz yönetme stratejisinin krizi' şeklinde bir tanımlamayı kullanmalarının bir nedeni buydu (krş. Jessop, 2015; Yalman, 2016).

5 Bu konuda, finans kapital ve finansal sermaye ayrımının önemli olduğunu belirtmek gerekir (bkz. Chesnais 2016: 5; Yalman vd. 2019: 7).

Daha Farklı Bir Kapitalizm Arayışları ve Ötesi

Pandemi ile birlikte yaşanmaya başlanan çok boyutlu kriz, kaçınılmaz olarak şu soruyu gündeme getirdi: Neoliberal finansallaşmanın krizlerle beslenerek sürdürülmesi eğilimi, bu kez kırılabilecek mi? Yukarıda hatırlattığımız benzetmeyle, cini tekrar şişeye sokmak mümkün olacak mı, ya da İngilizcede kullanılan terimlerle, 'de-financialisation' (finansallaşmanın geriye döndürülmesi), pandeminin altüst ettiği bir kapitalist dünyada gerçekçi bir alternatif olarak gündeme gelebilecek mi? Bu da bizi, korona krizinin özgün bir niteliği olup olmadığı noktasına getiriyor. 2008 krizinin sisteme içkin nedenlerden kaynaklandığı, ancak korona krizinin dışsal bir etkenden kaynaklandığı, dolayısıyla bu kez krizin farklı nitelenmesi ya da 2008 krizi ile kıyaslanmaması gerektiği biçiminde yapılan değerlendirmeler de söz konusudur. Buna göre, kriz 2008'den farklı olarak finansal sistemden kaynaklanmadığına göre, alınacak önlemler finans sektörünün yeniden yapılanmasına yönelik olmayacaktır. Bu çerçevede, 2008'den sonra getirilen yeni düzenlemeler sayesinde, bankacılık sektörünün krize mukavemetinin artmış olduğuna da işaret edilmektedir (bkz. Danielsson vd. 2020). Diğer bir deyişle, finansallaşmadan vazgeçmek için bir neden yoktur. Eleştirel bir perspektiften konuya yaklaşanların da vurgusu ilginç biçimde, finansallaşmanın küresel düzeyde egemenliğini pekiştirdiği yönündedir. Gölge bankacılık faaliyetlerinin giderek küresel çapta yaygınlaşması bunun bir kanıtı olarak görülmektedir (Gabor, 2020; Dafermos vd. 2021).[6]

Buna karşın, 2007-2008 küresel finansal krizi ve sonrasında olduğu gibi, bu kez de krizin neoliberal kapitalizmin bitişini simgelediği, bu anlamda tarihsel bir dönüm noktasına tanıklık ettiğimiz saptamasının, farklı dünya görüşüne sahip olduğu bilinen yorumcular tarafından sıklıkla ifade edildiği görülmektedir (krş. Hobsbawm, 2009; Wolf, 2009; Gray, 2020; Toussaint, 2020). Neoliberalizm, finansallaşma ile birlikte bir dönemleme aracı olarak kullanıldığı ölçüde, kapitalizmin küresel düzeydeki gelişme dinamiklerinde niteliksel bir değişimi ifade etmektedir. Bilindiği gibi, sermaye birikim döngüsünde finansal genişleme dönemlerinin, bir önceki sermaye birikim modelindeki tıkanma sonucunda gündeme geldiğine ilişkin ilgili literatürde ciddi bir tartışma yer almıştır (krş. Arrighi, 1994; Brenner, 1998). Günümüzde ise pandemi ile birlikte finansallaşma evresini sona erdirecek değişimlerin belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı ileri sürülürken (Lapavitsas, 2020), finansallaşma sürecinin yapısal özelliklerinden biri olan üretken yatırımlara dönüşmeyen edinimler sorununun nasıl çözümleneceği sorusu yanıt beklemektedir.

Konuyu bu kavramlarla tartışmamakla birlikte, bir yandan neoliberalizm, deyim yerindeyse debelenirken, bir yandan da pandemi koşullarında piyasaya dayalı önlemlerin yetersiz kalması sonucunda devletin yeniden sahneye çıkması ile birlikte, 'daha farklı bir kapitalizm mümkündür' diye betimlenebilecek bir görüş akademik çevrelerde yankılanmaktadır. Kurumsalcı siyasal iktisat yaklaşımını be-

6 Çin'den Hindistan'a, reel sektörün finansman gereksinimlerini sağlamakta işlevsel olduğu belirtilen banka dışı finans kurumlarının, ülkemizde finans sektörü içinde göreli olarak ağırlık kazanmadığını da belirtmek gerekir.

nimseyenlerin tercih ettiği ifadelerle, 'devletin kapasitesi'nin krizlerle baş etme ve insan hayatını korumaya yönelik önemi açıkça ortaya çıkmıştır ve geliştirilmesi gerekir. Bu, devlet-piyasa ilişkisinin, birincinin daha ağır bastığı biçimde yeniden kurgulanması anlamına gelecektir; ancak 1980 öncesine atfen kullanılan terimlerle, 'dirigist' bir anlayışa geri dönülmesi olarak anlaşılmamalıdır. Kriz dönemlerinde gündeme gelen sermaye kesimine yönelik 'kurtarma' operasyonlarının koşullara bağlanarak uygulanması, bu yeni dönem için kurgulanan kapitalist düzenlemelerin olmazsa olmazı olarak öne çıkarılmaktadır.[7] Emek piyasalarının, emekçilerin lehine yeniden düzenlenmesine uzun süredir gereksinim duyulmakla birlikte, pandemi koşullarının bunların acilen gerçekleştirilmesini zorladığı belirtilmektedir. Özetle, daha 'kapsayıcı' bir devlet müdahalesi ve bu bağlamda daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, aynı zamanda sürdürülebilir bir küreselleşme için de gereklidir şeklinde bir çağrı yapılmaktadır (krş. Rodrik, 2020a,b; Mazzucato, 2020a,b). Eleştirel siyasal iktisat geleneğine özgü kavramlarla ifade etmek gerekirse, devlet-ekonomi ilişkileri bağlamında bir devlet biçimi değişikliği talebi söz konusudur. Sınıfsal ilişkiler bağlamında da buna paralel bir biçim değişiklik gerektiği, diğer bir ifadeyle, daha demokratik bir devlet biçimine duyulan gereksinim vurgulanmış olmaktadır. Zira, emek piyasalarında emek lehine düzenlemelerin, neoliberal dönemin tanımlayıcı özelliklerinden biri olan otoriter devlet biçimi geçerli olduğu sürece gerçekleştirilmesini beklemek, deyim yerindeyse, eşyanın doğasına aykırıdır. Bu taleplerin akademik tartışmaların ötesine geçebilmesi doğal olarak, toplumsal güç dengelerini değiştirebilecek siyasal ve toplumsal mücadelelere ve bu mücadeleleri sürdürecek siyasal öznelerin oluşumuna bağlıdır. Öte yandan, neoliberal kapitalizmin bir siyasal rejim olarak demokrasi ile olan ilişkisinin giderek daha da zayıflaması ile birlikte, devletin ekonomideki ağırlığının artmasına paralel olarak otoriter yapılanmaların güçlenerek yaygınlaşması bir başka endişe kaynağıdır (D'Eramo 2020; Saad-Filho ve Ayers 2020).

Ancak, vurgulanması gereken ve giderek belirginleşmekte olan, kapitalist sistemin bir toplumsal yeniden üretim krizi ile de karşı karşıya bulunduğu gerçeğidir (Mezzadri, 2020). Bu açıdan, bugüne kadar neoliberal kriz yönetim stratejisinin tüm eleştirilere karşın sürdürülmesinden yana tavır alan Bretton Woods ikizleri olarak bilinen IMF ve Dünya Bankası'nın giderek toplumsal eşitsizlikleri önemli bir sorun olarak tanımlamaya başlaması bir tesadüf değildir. Örneğin, daha bu yılın başında yayınlanan bir Dünya Bankası çalışmasında, merkez bankalarının bağımsızlığı, bölüşüm sorununu olumsuz etkileyen bir bağımsız değişken olarak tanımlanmakta, eşitsizliklerin artmasına yol açan bir dizi iktisat politikasını belirleyen unsurlardan biri olarak gösterilmektedir (Aklin vd., 2021). Benzer biçimde, IMF tarafından yayınlanan çeşitli çalışmalarda, pandemi sürecinde zorunlu olarak gündeme gelen kamu maliyesi politikalarının önemi vurgulanmaktadır. Ama bir yandan da IMF'nin stand-by programlarında, merkez bankasının bağımsızlığı te-

7 ABD ve Avrupa Birliği Merkez Bankalarının, pandemi başlar başlamaz, piyasaların likidite sıkıntısını gidermek için derhal harekete geçerek varlık alımlarına başlaması, üstelik bu alımların bu kez 2008 krizinden farklı olarak kamuya ait tahvillerle sınırlı kalmayıp, borçlu özel sektör kuruluşlarının tahvillerini de içermesi çarpıcı bir değişim olarak not edilmelidir.

mel bir şart olarak korunurken, program uygulamalarından olumsuz etkilenecek yoksul kesimlere ödenek ayrılması ile uygulanacak sosyal koruma önlemlerinden dem vurulabilmektedir.

Tüm bunlar, söz konusu krizin, kapitalizm açısından çok daha yaşamsal bir nitelikte olduğunu, salt bir sağlık krizi ya da bunun gündeme getirdiği bir ekonomik krizle sınırlı olmadığını gösteren gelişmelerdir. Pandemi ile çarpıcı biçimde ve tüm çıplaklığı ile ortaya çıkan bu çok boyutlu kriz, kamusal hizmetleri metalaştıran piyasa temelli bir anlayıştan uzak, yeni bir toplumsal yeniden üretim biçiminin elzem olduğunu kanıtlamaktadır. Toplumsal yeniden üretim krizinin tüm ağırlığı ile hissedildiği bu sürece, bir de giderek vahim sonuçları olacağı kabul edilen çevre ve iklim krizi eklenince, 'felaket krizi' betimlemesi yeni bir içerik kazanmaktadır (krş. Klein, 2007; Foster & Suwandi, 2020).

Tüm bunlara bağlı olarak, hem kuramsal hem de uygulanmaya başlanan kriz önlemleri açısından giderek renklenen bir başka tartışma süreci devam etmekte, başlangıçta değindiğimiz köklü bir sistemsel dönüşüm olasılığı sorgulanmaktadır. Sonuç olarak, kapitalizmi dönüştürme uğraşı verenler açısından, yine Gramsci'nin bir kavramıyla ifade etmek gerekirse, 'Modern Prens' arayışlarının ve onun simgelediği yeni siyasal öznelere duyulan özlemin daha da yoğunlaşarak yaşanacağı bir ara dönemden geçmekte olduğumuz söylenebilir.

Kaynakça

Aklin, M., A. Kern, M. Negre (2021) "Does Central Bank Independence Increase Inequality?",

Policy Research Working Paper, 9522, World Bank, Ocak.

Arrighi, G. (1994) *The Long Twentieth Century*, Londra: Verso.

Aschar, G. (2018) "Morbid Symptoms", *International Socialist Review*, 108.

Authers, J. (2009) "Financialisation genie set loose", Financial Times, 7 Ekim 2009.

BSB (2007) *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*,

İstanbul: Yordam Kitap.

Bernanke, B., T. Geithner ve H. Paulson Jr. (2019) *Firefighting: The Financial Crisis and Its*

Lessons, Londra: Profile Books.

Brenner, R. (1998) "The Economics of Global Turbulence", *New Left Review*, 229, Mayıs–Haziran, 1-265.

Chesnais, F. (2016) *Finance Capital Today*, Leiden: Brill.

Dafermos Y., D. Gabor ve J. Michell (2021) "The Wall Street Consensus in pandemic times: what does it mean for climate-aligned development?", Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement, DOI: 10.1080/02255189.2020.1865137

Danielsson, J. vd. (2020) "We shouldn't be comparing the coronavirus crisis to 2008 - this is why"

https://www.weforum.org/agenda/2020/04/the-coronavirus-crisis-is-no-2008/, 15.5.2020.

D'Eramo, M. (2020) "The Philosopher's Epidemic", *New Left Review* 122, Mart-Nisan, 23-28.

Foster, J. B. ve I. Suwandi (2020) "COVID-19 and Catastrophe Capitalism",

https://monthlyreview.org/2020/06/01/covid-19-and-catastrophe-capitalism/, 20.7.2020.

Gabor, D. (2020) "Critical macro-finance: A theoretical lens" *Finance and Society* 2020, 6(1): …

Gove, M. (2020) "'The privilege of public service' given as the Ditchley Annual Lecture",

https://www.gov.uk/government/speeches/the-privilege-of-public-service-given-as-the-ditchley-annual-lecture, 1.7.2020

Grabel, I. (2017) *When Things Don't Fall Apart: Global Financial Governance and Developmental Finance in an Age of Productive Incoherence*, MIT Press.

Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart.

Gray, J. (2020) "Why this crisis is a turning point in history", *New Statesman*, 1.4.2020.

Harvey, D. (2020) "We Need a Collective Response to the Collective Dilemma of Coronavirus"

https://www.jacobinmag.com/2020/04/david-harvey-coronavirus-pandemic-capital-economy, 20.4.2020

Hobsbawm, E. (2009) "Socialism has failed. Now capitalism is bankrupt. So, what comes

next?", *The Guardian,* 10.4.2009.

Jessop, B. (2015) "Neoliberalism Redux? Managing the Contradictions of Neoliberalism in

Crisis", *Cultural Political Economy Konferansının açılışında yapılan konuşma*, Lancaster, İngiltere, 1-2 Eylül 2015.

Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine*, Londra: Penguin.

Lagarde, C. (2018) "Ten Years After Lehman—Lessons Learned and Challenges Ahead",

https://blogs.imf.org/2018/09/05/ten-years-after-lehman-lessons-learned-and-challenges-ahead/, 20.9.2018.

Lapavitsas, C. (2020) "Covid-19 Crisis Has Exposed Absurdities of Neoliberalism. That

Doesn't Mean It'll Destroy It", https://urpe.org/2020/04/02/covid-19-crisis-has-exposed-absurdities-of-neoliberalism-that-doesnt-mean-itll-destroy-it/. 5.5.2020

Mazzucato, M. (2020a) "The Covid-19 crisis is a chance to do capitalism differently", *The Guardian*, 18.3.2020.

Mazzucato, M. (2020b) "Capitalism's triple crisis",

https://www.socialeurope.eu/capitalisms-triple-crisis, 9.4.2020.

McNally, D. (2009) "From Financial Crisis to World Slump: Accumulation, Financialization,

and the Global Slowdown", *Historical Materialism*, 17(2): 35-83.

Mezzadri, A. (2020) "A crisis like no other: Social reproduction and the regeneration of capitalist

life during the COVID-19 pandemic", https://www.networkideas.org/featured-themes/2020/04/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-the-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/, 25.4.2020.

Mirowski, P. (2013) *Never Let A Serious Crisis Go to Waste*, Londra: Verso.

Rodrik, D. (2017) "Foreword", *I. Grabel When Things Don't Fall Apart: Global Financial Governance and Developmental Finance in an Age of Productive Incoherence* içinde, MIT Press, 8-10.

Rodrik, D. (2020a) "Will COVID-19 Remake the World?"

https://www.project-syndicate.org/commentary/will-covid19-remake-the-world-by-dani-rodrik-2020-04, 16.4.2020

Rodrik, D. (2020b) "Making the Best of a Post-Pandemic World"

https://www.project-syndicate.org/commentary/three-trends-shaping-post-pandemic-global-economy-by-dani-rodrik-2020-05?utm_source=twitter&utm_medium=organic-social&utm_campaign=page-posts-may20&utm_post-type=link&utm_format=16:9&utm_creative=link-image&utm_post-date=2020-05-14, 20.6.2020.

Rodrik, D. ve S. Walt (2020) "Constructing A New Global Order: A Project Framing Document",

yayınlanmamış çalışma.

Roubini, N. (2019) "The risk of a 2020 recession and crisis is growing", *The Guardian*, 14.6.2019.

Saad-Filho, A. (2010a) "Crisis in Neoliberalism or Crisis of Neoliberalism?", *Socialist Register* 2011, Londra: The Merlin Press, 190-210.

Saad-Filho, A. (2010b) "Neoliberalism in Crisis: A Marxist Analysis", *Marxism*, 21, 235-257.

Saad-Filho, A. ve A. J. Ayers (2020) "'A Ticking Time-Bomb': The Global South in the Time of Coronavirus", *Journal of Australian Political Economy* 85: 84-93.

Toussaint, E. (2020) "The Capitalist Pandemic, Coronavirus and the Economic Crisis" http://www.cadtm.org/The-Capitalist-Pandemic-Coronavirus-and-the-Economic-Crisis 19.3.2020.

Varoufakis, Y. (2017) *Adults in the Room: My Battle with Europe's Deep Establishment*, Londra: Vintage.

Wolf, M. (2009) "This crisis is a moment, but is it a defining one?", *Financial Times*, 19 Mayıs.

Yalman, G. L. (2016) "Crises as Driving Forces of Neoliberal 'Trasformismo': The Contours of the Turkish Political Economy since the 2000s" A. Cafruny vd. *The Palgrave Handbook of Critical International Political Economy* içinde, Londra: Palgrave-Macmillan, 239-266.

Yalman, G. L., T. Marois ve A. R. Güngen (2019) "Introduction: Debating Financial Transformation in Turkey", G. Yalman, T. Marois, A.R. Güngen (der.) *Political Economy of Financial Transformation in Turkey*, Londra, Routledge, 1-23.